

Таццяна Палявая

Гомель

Аб ацэначным патэнцыяле асобных сінтаксічных канструкцый у публіцыстыцы беларускай мовы

Для імпліцытнага выражэння ацэнкі ў публіцыстычным дыскурсе можа выкарыстоўвацца шэраг экспрэсіўных сінтаксічных канструкцый, што, на словах І. У. Савіцкай, *акрамя перадачы пэўнай інфармацыі, маюць дадатковае эмацыянальна-экспрэсіўнае значэнне. Яны садейнічаюць вобразнасці, своеасаблівай выразнасці мастацкага тэксту. Іх выкарыстанне – прыкмета індывідуальна-аўтарскага стылю пісьменніка, якая адлюстроўвае суб'ектыўны падыход да рэчаіснасці*¹.

Аналіз фактычнага матэрыялу тэкстаў беларускіх СМІ (артыкулы з газеты “Звязда”, часопісаў “Беларусь”, “Польмя”, “Маладосць”) паказвае, што найбольш распаўсюджанымі з іх з’яўляюцца парцэляцыя, парантэза і апасіяпез.

Пад *парцэляванай канструкцыяй* разумеецца канструкцыя, якая складаецца з базавай часткі і аднаго ці некалькіх парцэлятаў, адасобленых падзяляльнай паўзай, якая пазначаецца на пісьме знакам кропкі, пыталніка, клічнікам або шматкроп’ем. Парцэляты ўваходзяць у склад адной прапазіцыі і служаць разгортванню аднаго семантычнага ядра. Іх асноўная мэта – актуалізацыя, вылучэнне найбольш важных частак выказвання, аўтарская пастаноўка лагічнага націску. Але, як адзначаюць даследчыкі, можна вылучыць і схаваны сэнс парцэляваных канструкцый, які закладзены ў іх здольнасці ствараць у пэўным

¹ І. У. Савіцкая, *Парцэляваныя канструкцыі як адзінкі экспрэсіўнага сінтаксісу*, “Роднае слова” 2011, № 1, с. 48.

кантэксте адмысловы эмацыйны малюнак, гэта значыць, імпліцытна перадаваць пэўнае ацэначнае стаўленне, якое адрасат дэкадуе, здабывае з кантэксту на аснове наяўных лексічных і граматычных маркераў.

Парцэляваныя канструкцыі могуць прадстаўляць сабой сінтаксічныя элементы рознага ўзроўню – суадносіцца з членамі сказа або асобнымі сказамі, што дазваляе вылучаць аднакампанентныя або шматкампанентныя, прэдыкатыўныя або непрэдыкатыўныя парцэляваныя канструкцыі, якія далучаюцца да стрыжнявага сказа пры дапамозе паралельнай (прамянёвай) або ступеньчатай (ланцужковай) сувязі.

Асноўнымі відамі структурных сувязяў паміж сказами і яго парцэляванымі часткамі з’яўляюцца семантычнае дубліраванне, семантычная інтэрпрэтацыя і семантычная канкрэтызацыя.

У тым выпадку, калі парцэляваныя канструкцыі грунтуюцца на семантычным дубліраванні, яно рэалізуецца праз поўны паўтор, разгорнуты паўтор ці сінанімічны паўтор. Прааналізаваны матэрыял дае падставы адзначыць, што для беларускіх сродкаў масавай інфармацыі больш характэрна выкарыстанне поўнага і разгорнутага паўтараў.

Поўны паўтор засяроджвае ўвагу на якой-небудзь асаблівасці прадмета гаворкі, дазваляе перадаць захапленне, задавальненне, радасць, гора і іншыя эмоцыі і такім чынам імпліцытна выказаць станоўчую ці адмоўную ацэнку прадмета гаворкі. Напрыклад: *Тыя акцёры, што засталіся, наводзілі сябе цудоўна – падтрымлівалі мяне, вучылі моладзь. Дзякуючы гэтаму, ужо ў першы год маёй работы мы зрабілі адзінаццаць прэм’ер. Адзінаццаць!*

У выпадку поўнага паўтору парцэляваныя канструкцыі выкарыстоўваюцца для дэаўтаматызацыі ўвагі чытача, прымушаюць яго вярнуцца да ўжо прачытанага і зноў пераасэнсаваць атрыманую інфармацыю. У прыведзеным прыкладзе колькасць для недасведчанага чытача можа здацца невялікай, аднак паўтор слова “адзінаццаць” у клічным сказе дае магчымасць супрацьпаставіць параўнальна невялікі прамежак часу (адзін год) і колькасць пастаўленых спектакляў. Дзякуючы гэтаму ў сказе дэкадуецца станоўчая адзнака прадмета гаворкі, якая выражаецца пры дапамозе парцэляцыі.

Разгорнуты паўтор у парцэляванай канструкцыі дазваляе аўтару дадаць новыя адценні сэнсу або ўзмацніць уражанне, створанае ў асноўным сказе. Напрыклад: *На жаль, выканаўцаў такога тыпу мала. Да крыўднага мала.* У дадзеным выпадку адмоўная ацэначнасць выяўляецца пры дапамозе моўнага акту шкадавання, які характарызуе існуючую сітуацыю як не адпавядающую жаданням адрасанта, і, такім чынам, ацэньвае яе з негатыўнага боку. Сродкам выражэння шкада-

вання з'яўляецца пабочная канструкцыя *на жаль*; парцэляваная частка з разгорнутым паўторам стварае эффект градацыі і замацоўвае ацэначнае стаўленне пры дапамозе спалучэння *да крыўднага*.

Сінанімічны паўтор дае магчымасць больш поўна апісаць прадмет гаворкі, дадаць пэўныя адценні значэння, напрыклад: *Тэатр як мастацкі арганізм – унікальная рэч. Таму што тут збіраюцца яркія індывідуальнасці. Асобы*.

Аднак больш часта журналісты аддаюць перавагу выкарыстанню іншых відаў семантычных сувязяў. Так, для беларускіх СМІ характэрна выкарыстанне семантычнай інтэрпрэтацыі, заснаванай на гіпоніма-гіперанімічных адносінах. Парцэляваныя канструкцыі ў такім выпадку набываюць кантэкстуальную ацэначнасць, якая вызначаецца пры аналізе шырокага кантэксту.

Паміж сказам і парцэляванымі канструкцыямі ў такіх выпадках прымяняецца як паралельная, так і ступеньчатая сувязь.

Разгледзім прыклад парцэляванай канструкцыі з паралельнай сувяззю паміж кампанентамі.

Радыётэатр наогул, мне здаецца, мастацтва элітарнае. Індывідуальнае. Душа ў душу.

Тут парцэляцыя спалучаецца з прыёмам градацыі – парцэляваныя азначэнні размяшчаюцца ў парадку ўзрастання іх эмацыйнага ўздзеяння на чытача:

<i>элітарны</i> (не для кожнага)	→	<i>індывідуальны</i> (улік асаблівасцей асобы)	→	<i>душа ў душу</i> (даверлівыя адносіны да асобы)
-------------------------------------	---	--	---	---

Нягледзячы на тое, што на лексічным узроўні дадзеныя парцэляты не знаходзяцца ў гіпоніма-гіперанімічных адносінах паміж сабой, у кантэксце яны развіваюць і канкрэтызуюць адну ідэю: ад таго, хто ўвогуле з'яўляецца аўдыторыяй, да таго, якім чынам адбываецца ўзаемадзеянне.

Ацэначнасць сказа задаецца ў першую чаргу маркерам *элітарны* ў стрыжнёвым сказе, а таксама падтрымліваецца фразеалагізмам *душа ў душу* ў апошняй парцэляванай канструкцыі. У выніку гэтага нейтральная лексема *індывідуальны* таксама набывае кантэкстуальную станоўчую ацэначнасць.

Парцэляваныя канструкцыі са ступеньчатой сувяззю дазваляюць аўтару падаваць думку дробнымі адрэзкамі, павялічваць значнасць кожнай асобнай часткі. Напрыклад: *І калі гэтыя таленты збіраюцца*

разам – бывае цеснавата. І вось тут трэба быць уважлівым, пільным. Як таму пчаляру з пчоламі. Стаяць побач з дымаром.

Ацэначнасць у прыведзеным прыкладзе рэалізуецца, у першую чаргу, праз разгорнутую метафару (рэжысёр – пчаляр, акцёры – пчолы) і дазваляе ахарактарызаваць акцёраў з розных пунктаў гледжання: станоўчую ацэнку прадмета гаворкі перадае ідэя працавітасці, руплівасці, адмоўную – ідэя магчымай пагрозы (укус пчалы). Выкарыстанне парцэляванай канструкцыі мае другасны характар, і выконвае функцыю дэаўтаматызацыі ўвагі адрасата.

Элемент, размешчаны ў фінальнай частцы складанага сінтаксічнага цэлага, разглядаецца як найбольш важны, своеасаблівы завяршальны акорд. Парцэляцыя дае магчымасць не толькі павялічыць семантычную значнасць апошняга элемента, але і ўзмацніць выражаную праз яго ацэначнасць, напрыклад: *На мой погляд, гэта паняцце [таленавіты музыкант] фармуецца тымі якасцямі, якія закладзеныя ў чалавеку. Павінна быць працавітасць, мэтанакіраванасць для дасягнення пастаўленай мэты. І жаданне тварыць.*

Аднак размяшчэнне парцэляванай часткі ў канечнай пазіцыі дазваляе не толькі ўзмацніць яе ўздзеянне, але і надаць пэўную афарбоўку ўсяму меркаванню, напрыклад: *Вытокі сёняшняй дзяржаўнай незалежнасці і суверэнітэту таксама зыходзяць з таго часу. І накіроўваюцца ў будучыню.*

У прыведзеным прыкладзе вырашальным для ацэначнага значэння складанага сінтаксічнага цэлага з'яўляецца менавіта парцэлят, паколькі апісанне прадмета гаворкі з пункту гледжання яго накіраванасці наперад, у будучыню надае яму выяўленую станоўчую афарбоўку.

Як відаць з прыкладаў, парцэляваныя канструкцыі могуць або ствараць пэўную ацэначную афарбоўку выказвання, або падтрымліваць яе, падкрэсліваючы значнасць асобных элементаў. Па словах І. У. Савіцкай, *канструктыўна-сінтаксічная функцыя парцэляцыі (структурнае чляненне сказа) заўсёды зліваецца з экспрэсіўна-стылістычнай (экспрэсіўнае вылучэнне найбольш значнай інфармацыі з пазіцыі аўтарскага бачання і ўспрымання). Адсюль інфармацыйная насычанасць парцэляваных сказаў вышэйшая, бо да інфармацыі, якая заключаецца ў сінтаксічнай мадэлі канструкцыі і ў яе лексічным напам'яненні, дадаецца інфармацыя пра адносіны аўтара да сказага².*

² І. У. Савіцкая, *Парцэляваныя канструкцыі як адзінкі экспрэсіўнага сінтаксісу*, “Роднае слова” 2011, № 1, с. 50.

Парантэза часта выкарыстоўваецца ў публіцыстычным дыскурсе для надання ацэначнай канатацыі прадмету гаворкі. Яна дазваляе аўтару дапоўніць выказванне другараднай думкай, заўвагай, што нярэдка з’яўляецца вырашальным фактарам для вызначэння ацэначнага знака ўсяго паведамлення. Як адзначае М. Ляпон, устаўная канструкцыя *можа працаваць адначасова на дзве камунікатыўныя праграмы: 1) называць дадатковую прыкмету аб’екта, 2) утрымліваць апеляцыю да адрасата, актуалізаваць схаваны элемент ацэначнай сітуацыі*³.

Напрыклад:

Гэты “новы парадак” (сумна вядомы нам тэрмін) прадугледжвае падзел свету на “залаты мільярд” і ўсіх астатніх – сіратлівых і ўбогіх, якія не маюць права голасу”, – падкрэсліў Прэзідэнт Беларусі.

У прыведзеным сказе прадмет гаворкі характарызуецца як *сумна вядомы нам тэрмін*, што дазваляе аўтару выказаць сваё негатыўнае ацэначнае стаўленне і стварыць у адрасата пэўны эмацыйны фон для ўспрымання далейшага выказвання. Выкарыстанне ўстаўной канструкцыі ў дадзеным кантэксце дазваляе прыцягнуць увагу чытача да тэрміну, які інакш мог бы прайсці незаўважаным – аўтар нагадвае пра палітыку, якая праводзілася фашысцкай Германіяй на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. Асацыяцыі з вайной падсвядома ўздзейнічаюць на агульначалавечую патрэбу ў бяспецы, што выклікае ў свядомасці адрасата рэзка негатыўную ацэнку ўсяго, што ўспрымаецца як пагроза.

Парантэза ўяўляе сабой скрыжаванне, адначасовую рэалізацыю ў сказе дзвюх ідэй. Важным бокам выкарыстання канструкцыі такога роду з’яўляецца тое, што роля пабочнай думкі, другараднай заўвагі не прадугледжвае сумненняў у праўдзівасці гэтай ідэі, і такім чынам, адрасат хутчэй схільны прыняць на веру ацэначнае меркаванне, якое знаходзіцца ў дадзенай частцы. Як адзначае І. Кобазева, *паніжаны камунікатыўны статус уступнай канструкцыі робіць яе зручным сродкам выказвання той інфармацыі, на якой аўтар не хоча засяроджваць увагу адрасата альбо ў сілу яе сапраўды не істотнага характару, альбо з-за сумненняў у яе праўдзівасці*⁴.

³ М. В. Ляпон, *Оценочная ситуация и словесное моделирование*, [в:] *Язык и личность*, Москва 1989, с. 25–26.

⁴ И. М. Кобазева, *Лингво-прагматический аспект анализа языка СМИ*, [в:] *Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования*, Москва 2003, с. 38.

Дадатковае меркаванне, якое ўводзіцца ў асноўны сказ, можа служыць для стварэння або ўзмацнення як станоўчай, так і адмоўнай ацэнкі прадмета гаворкі. Разгледзім два прыклады:

1. *М'Адам Клёпус (ад кляпаць, напрыклад, літаратурны тавар) міжволі намаляваў малапрывабны ўласны партрэт.*

У гэтым прыкладзе аўтар рэалізуе тактыку дыскрэдытацыі, прыводзіць у якасці парантэзы адпаведным чынам падабранае тлумачэнне псеўданіму, якое імпліцытна стварае негатыўную ацэнку прадмета дзякуючы спалучэнню з адмоўнай ацэначнай канатацыяй: *кляпаць тавар* – ‘рабіць дрэнна, нядбайна’;

2. *Мне цяжка гаварыць за ўсё мастацтва, а што тычыцца нашага тэатра, то я з задавальненнем назаву некалькі работ, якія – і не толькі на маю думку, але і на думку спецыялістаў – сталі сапраўдным творчым набыткам.*

Тут станоўчая ацэнка прадмета гаворкі, маркіраваная ў асноўным сказе спалучэннямі з *задавальненнем, сапраўдным творчым набыткам*, узмацняецца за кошт звароту да рэфэрэнтнай групы – да тых, чыё меркаванне будзе карыстацца павагай адрасата – у парантэзе (“на думку спецыялістаў”). Як адзначае Т. А. Трыпольская, *ад таго, як уведзена ацэнка, у істотнай ступені залежыць поспех камунікацыі ўвогуле. Таму ў шэрагу выпадкаў гаворачая асоба імкнецца “перакласці адказнасць” на кагосьці іншага і часта далучаецца ў ацэнцы да больш аўтарытэнтнай групы*⁵.

Парантэзы могуць перадаваць жаданні аўтара, выказваць яго абурэнне, здзіўленне і іншыя эмоцыі. Так, напрыклад, у ніжэй прыведзенай цытаце парантэза выказвае моцнае жаданне захаваць станоўшча спраў, якое існуе на сённяшні дзень, і з’яўляецца сродкам імпліцытнага выражэння станоўчай ацэнкі прадмета гаворкі: *Вельмі здольныя дзяўчаты, кожная з іх – індывідуальнасць. І што не менш важна – цыфу, цыфу, каб толькі не сурочыць – хораша ўпісаліся ў калектыў.*

Характэрнай рысай тэкстаў СМІ з’яўляецца тэндэнцыя да сцісласці апавядання, жаданне аўтараў паведаміць пра факты і адначасова стварыць пэўны ацэначна афарбаваны вобраз падзеі з дапамогай нейкай трапнай дэталі. Гэта абумоўлівае актуальнасць выкарыстання парантэзы ў моўных актах апісання, дзе яна дапамагае стварыць завершаную карціну рэчаіснасці. Напрыклад: *Вакол быў натоўп, параненых хутка – з мігалкамі – адвозілі.*

⁵ Т. А. Трипольская, *Эмотивно-оценочный дискурс: когнитивный и прагматический аспект*, с. 59–60.

У прыведзеным сказе станоўчая ацэнка падзей значна павялічваецца з выкарыстаннем парантэзы. Аўтар дадае невялікую дэталю, якая выклікае вобраз машыны хуткай дапамогі з мігалкамі, але ў той жа час яна сведчыць пра важнасць, якая надавалася хуткай эвакуацыі параненых і стварае пазітыўны вобраз удзельнікаў ліквідацыі наступстваў тэрактаў у Мінску на станцыі метро “Кастрычніцкая”.

Дакладныя эмоцыі, якія выражаюцца пры дапамозе парантэзы, і ацэначны знак выказвання неабходна вызначаць толькі пры дапамозе шырокага кантэксту. Так, клічнікі пры парантэзе могуць выказаць захапленне або абурэнне ў залежнасці ад сітуацыі, напрыклад: *Цяпер жа могуць рабіць (і робяць!) дэкарацыі на сто тысяч долараў*. Але аналіз шырокага кантэксту дазваляе вызначыць, што ў дадзеным выпадку праз супрацьпастаўленне ідэй акцёрскага майстэрства, мастацтва і дасягненняў тэхнікі выражаецца здзіўленне і неадабрэнне гаворачай асобы:

...не трэба забываць, што самы выразны сродак – гэта артыст на сцэне. І самы істотны сродак. Цяпер жа могуць рабіць (і робяць!) дэкарацыі на сто тысяч долараў. Гэта ўжо саборніцтва тэхналогіі, і яно да мастацтва ніякага дачынення не мае.

Апасіяпез, ці раптоўны абрыў сказа, таксама дастаткова часта сустракаецца ў беларускім публіцыстычным дыскурсе. У слоўніку лінгвістычных тэрмінаў адзначаецца, што апасіяпез уяўляе сабой *раптоўны прыпынак, які парушае сінтаксічную пабудову сказа з прычыны напыву пачуццяў, вагання і падобных эмоцый*⁶. Ён уяўляе сабой прыватны выпадак умаўчання, які ўжываецца для таго, каб абудзіць фантазію суразмоўцы, перадаць вострыя перажыванні, моцную ўсхваляванасць. Для тэкстаў СМІ найбольш частым выпадкам ужывання апасіяпеза з’яўляецца абрыў складаназлучанага сказа для выказвання незадаволенасці, шкадавання і іншых пачуццяў.

Пэўная фармальная незавершанасць дазваляе аўтару выказвання прытрымлівацца стратэгіі ветлівасці, пазбягаць крыўдных або негатыўных выказванняў, але ў той жа час адрасат з лёгкасцю заваршае, дабудоўвае меркаванне. Паводле А. Ю. Праваторавай, апасіяпез *прадстаўляе сабой раптоўны абрыў выказвання, імплікацыю рэматычнага зместу, якія ствараюць у тэксце лакунарнасць, незавершанасць, поліінтэрпрэтыруемаць, шматзначнасць, пры гэтым выказванне застаецца камунікатыўна завершаным. Фігура ўмаўчання*

⁶ О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, с. 47.

здольна ствараць шырокую прастору для падтэксту, калі на месцы паўзы могуць узнікаць розныя рэплікі, а скупасць фармальных сродкаў выражэння надае ўсяму кантэксту ўказанне на рэзкую змену падзей, нечаканыя павароты думкі⁷.

Гэта абумоўлівае актуальнасць выкарыстання апасіяпеза як сродку імпліцытнага выражэння адмоўнай ацэнкі. Часцей за ўсё такія сказы будуць на аснове супрацьпастаўлення і выкарыстоўваюць злучнікі *а, але*, напрыклад: *Паглядзіце, як мала ў нас наватарскіх адкрыццяў, цікавых, запамінальных сюжэтаў, яркіх, самабытных герояў. [...] На гістарычным матэрыяле яшчэ нешта можна знайсці, а на сучасным...*

Аднак сустракаюцца таксама выпадкі, калі адрасат можа дэкадаваць толькі агульную ідэю, агульнае значэнне канструкцыі, у той час як канкрэтнае структурна-семантычнае афармленне прапушчанай часткі не паддаецца ўзнаўленню, як у наступных прыкладах:

Вы ж ведаеце, беларускі народ тут абсалютна ні пры чым. Мы мірныя людзі, імкнёмся сябраваць з усімі, гэта наша палітыка. Але ж знайшліся тыя, што, магчыма і за грошы...

Людзі ехалі б з Англіі, Францыі, Германіі, Польшчы... Я ж з імі пастаянна сустракаюся, яны такое жаданне маюць. А гэта ж – прэстыж краіны. І я гэта магу зрабіць! Але, але, але...

Эфектыўнасць уздзеяння апасіяпеза як сродку экспрэсіўнага сінтаксісу выражаецца ў тым, што аўтар нібыта запрашае чытача за вершыць пачатую думку, прымушае яго да самастойнага разважання, пачынае пэўны дыялог. Такім чынам, як і парцэляваныя канструкцыі, апасіяпез выконвае важную функцыю дэаўтаматызацыі ўвагі, абуджае адрасата і ўздзейнічае на яго свядомасць.

Такім чынам, у публіцыстычным дыскурсе беларускай мовы для імпліцытнага выражэння ацэнкі найбольш часта выкарыстоўваюцца такія сінтаксічныя канструкцыі, як парцэляцыя, парантэза і апасіяпез. Намі заўважана, што парцэляцыя і парантэза могуць выкарыстоўвацца для выражэння як адмоўнай, так і станоўчай ацэнкі прадмета гаворкі, і дазваляюць вызначыць ацэначны знак пры аналізе шырокага кантэксту. Характэрнай асаблівасцю шматкампанентных парцэляваных канструкцый з'яўляецца іх спалучэнне з прыёмам градацыі, што

⁷ Е. Ю. Провоторова, *Выразительные возможности безличных конструкций при создании стилистических фигур убавления в произведениях «орнаментальной» прозы*, [в:] *Материалы заочной научно-практической конференции Сибирской ассоциации консультантов*, 2012.

дазваляе павялічыць агульную эмацыянальнасць выказвання, а таксама надаць пэўную ацэначную канатацыю нейтральным лексічным адзінкам. З'яўляючыся часцей за ўсё сродкам выказвання шкадавання, абурэння, здзіўлення, апасіяпез выказвае ў асноўным адмоўную ацэнку прадмета гаворкі.

STRESZCZENIE

Tematem artykułu jest potencjał oceniający parentezy, aposjopezy i konstrukcji *parcelewantnych* w tekstach białoruskich środków masowego przekazu. Autorka dokonuje analizy związków semantyczno-strukturalnych występujących między zdaniem głównym a parentezą i konstrukcją *percelewantną*, wskazuje na rolę konstrukcji składniowych w wyrażaniu różnego typu aktów mowy, formułuje wnioski na temat możliwości wykorzystania aposjopezy w wyrażaniu oceny implicite, podkreśla znaczenie szerokiego kontekstu przy definiowaniu oceny w konstrukcjach *parcelewantnych* i z parentezą.

Słowa kluczowe: białoruskie środki masowego przekazu, potencjał oceniający konstrukcji *parcelewantnych*, parenteza, aposjopeza, relacje semantyczno-strukturalne, zdanie główne, znak oceniający.

SUMMARY

The article deals with the evaluative potential of parenthesis, aposiopesis and *partzyelyevantniye* structures. The analysis is based on written texts of the Belarusian mass media. The article investigates semantic and structural relations between the main parts of supra-phrasal unit and its additional components, points out the role of the syntactic structures in speech acts of various types, draws conclusions on the possibility of using aposiopesis for implicit evaluative assertions, and finally, stresses the role of broad context in the process of defining the evaluative connotation of *partzyelyevantniye* and parenthetical structures.

Key words: Belarusian mass media, evaluative potential of *partzyelyevantniye* structures, parenthesis, aposiopesis, semantic-structural relationship, main clause, evaluative token.